

Szemelvények drvari naplóból

Sinkó Ervin

Kézirataim közt keresgélve, füzetek akadtak kezembe. Számszerint tizenegy. Tudtam, hogy vannak, de ez volt minden, amit tudtam róluk. Húsz év előtt írtam tele legnagyobb részüket, s most lapozgatva bennük, mintha idegen ember feljegyzéseit olvasnám, egy-egy részlet megdöbbenett, izgatott, rendkívül érdekelt. S úgy képzelem, hogy mások számára sem lesz érdektelen megismerkedni ezekkel a ma már helyyel-közzel dokumentációs értékű jegyzetekkel. Időnként, az akkori helyzetre való tekintettel, úgy íródtak, hogy idegen kézben némák maradjanak, mint a rejtjeles közlemények. Ezeken a helyeken változtatnom kellett az eredeti szövegen, hogy érthetővé válják másoknak is. Meghagytam azonban változatlanul mindazt, ami magukra az eseményekre vonatkozik, és ami arról tanúskodik, hogy az idegen, aki itt voltam, sokáig milyen tanácstalanul kereste a magyarázatot arra, amit látott.

Drvar, 1941 április

Mikor Párizst elhagytam M.-vel, nem világított nekem a reményszikrácskája sem. Onnan muszáj volt elmennem, és idejöttem, mert ez volt az egyetlen ország, ahova még lehetett, és mert az embernek, amíg van, valahol lennie kell. S természetesen tudtam, hogy ide is eljön a háború. Mindennap úgy ébredtem, úgy ültem az asztalhoz, hogy tudtam: úton van, illetőleg úton vagyunk feléje, feltartóztathatatlanul. S már Párizsban 1939-ben, de még inkább itt, már régóta köszöntöm csodálkozással az estéket: megint elmúlt egy nap, s még mindig nincs itt, még mindig élünk. Még mindig élünk: ez már régóta sokkal valószínűtlenebb, semmint hogy hozzá lehetne szokni.

A háború: képzeletem tartósan nem is tudott mással foglalkozni. Csak vele, az egyre közelödővel és minden velejáróval. S most itt van.

És íme, a legféktelenebb képzeletről is nyilvánvalóvá válik, hogy még csak nem is hasonlít a mítoszbeli szárnyas paripához. Bizony csak szegény, ócska emlékek mankóin bicegő szegény ördög, kontár. Sose éri utól az élet valóságát — vagy talán úgy kellene nevezni: a valóság fantáziáját.

Még az is, amire azt szokták mondani, hogy „pontosan úgy történt, mint ahogy képzeltem” — amint megtörtént, már valami egész más, mint az, ami gondolatban volt. Azért, már azért is, mert megtörtént. Mert fantomból ténnyé lett. Érzékelhető lett, szemed látja, füled hallja, sőt nemcsak lehet érzékelned, hanem érzékelned kell, ha kinyújtod a kezed, ott kell tapintanod, és a levegőben, amit belélegzel, ott az íze. A legkínzóbb rémlátások se tudják eléggé és úgy eléd festeni, hogy milyen rémes lesz a réműletes, ha egyszer valóság lesz. Készülhetsz rá éveken át, éberem és álmaidban. Amint bekövetkezik, mégis meglep. Az elképzeletből, a lehetőségéből, ami mégis csupán pontenciálisan valóság, igazi, tompa és buta, kimozdíthatatlan, maradéktalan realitás lett. Ez az új minőség az, amit előre tapasztalni, átélni, nincs mód. Azzal, hogy csakugyan valóság lett, valóság, ami elől nincs kitérés, valóság, amibe hiába fáradsz bele, valóság, ami a nap minden percében számtalan alakban minden érzékszervedre rázúdul, azzal egy csapásra minden múlttá lett, ami addig volt, még a képzelet is, amivel állítólag átélted a jelen borzalmát.

A Rettenet és a Rettentő megérkezett, bekövetkezett, itt van. Ő az, aki az úr, akinek a hiénaszemével találkozol, akárhova is fordul riadtan iszonyodó tekinteted. Még a rettegés is, amivel haidan előre festetted ki magadnak az iszonyt, idillikus emlékké válik ahhoz képest, amit csak kifestettél magadnak, de ami most van. Lehet látnoki a iövőtől való szorongás, s a mérgezett, önkínzó képzelet palettáia dúskálkodhatik sikoltó színekben —, de más az, amikor már egész érzéki brutalitásával itt a fájdalom, amikor lábad körmétől a fejed búbjáig, mintegy önálló életet élve minden ízed fáj és fáj és fáj — és a híres személyiséged, az én, az öntudat, „az ember büszke legénye” csak ez a fáj és fáj és fáj.

Nem a mesék, hanem a valóság a valószínűtlen. S valószínűtlen, hogy milyen messze van, milyen régmúlt lett, ami a naptár szerint csak egy-pár nap előtt még jelennek számított, s az is volt.

Pár nappal ezelőtt még az olyan értelmetlen, de az én számomra mégis egyedül lehetséges „eredménynek” is örültem, hogy csakazértis tudtam folytatni egyetlen mesterségem, az írást, s hogy el is jutottam annak az előttem először Romániában, majd Párizsban felmerült figurának, a zsidó Áronnak a történetében a tervezett trilógia közepéig. S nem is tudtam, hogy mennyire igazam volt, amikor eredményként örültem ennek. Most bezzeg tudom. Most, most, mikor, mint annak idején Moszkvában, majd Párizsban, megint naplóírásba kezdtem, megint azért, mert mást tenni nem tudok, mint írni, és mert mást írni, mint naplót, most, itt a süllyedő hajón, számomra is képtelenség.

M.-nek itt a kórház, a munkája, s hozzá még rengeteg munka. Munkája egyelőre biztosítja attól, hogy firtassák az inkognitóját. Ő az egyedüli orvos, ahol eddig négyen voltak. És a kórházban most ott a munkatöbblet is, amit a háború, azaz a háború kitörésével egyidőben elkezdődött polgárháború sebesültjei követelnek meg. Így az én életemnek is új centruma a kórház.

Mennél inkább sűrűsödnek az események, annál inkább kétségessé válik az én nagyon is szemet szűrő egzisztenciám. A háború előtt csak kuriózum volt, most másképp van. „A doktornő férje” — ez nem foglalkozás. Különösen nem az én esetemben, aki idegen vagyok, jövevény, és még rosszabb: zsidó. Azonkívül itt az egyetlen ember, akiről nem tudni, hogy hova tartozik, és akiről senki se tud semmit. S hogy semmit se tudnak rólam, az természetesen szerencse (— szerencse! — még a szó is fur-

csán hangzik!), de ugyanakkor egy okkal több, hogy ma egyszerűen illetlenségnek, sértésnek hasson, hogy egyáltalán vagyok, még mindig itt vagyok. Ebben az én egzisztenciámban minden érthetetlen, minden gyanús, mindenki mástól elütök: a sok könyv, a lakatos faláda a kéziratokkal, s a nyelvet is alig, szinte dadogva beszélem. Magam is érzem, ha híreket lesve, M.-re várva, a kórház körül kóválygok, hogy még fizikai megjelenésem is, a lézengő hórihorgas ember, aki vagyok, most szinte kihívás. S mind nehezebb nekem, hogy teljesítsem, amire M. mindennap újra és újra kér: ne mutakozzam, maradjak a szobában. Vannak, akik mindenképpen szemet szűrnak: azzal is, hogy szem előtt vannak, s azzal is, hogy nem mozdulnak ki a négy fal közül.

Még csak az elején vagyunk. Csak épp tudjuk, hogy a hajók süllyedőben. Ez a mi kis hajónk, nekünk, hajótörötteknek, utolsó kis hajónk, Drvar is, mely a maga háromezer lakosával kicsiben valósággal szemléltető oktatást nyújt arról, hogy mi történik az egész országban és az egész országgal. A látvány annyira meglep, annyira lenyűgöz, hogy néha szinte el is felejttem, hogy halottak vagyunk ideiglenes szabadságon. Leírtam, s azon kapom rajta magam, hogy plagizáltam. Ma huszonkét éve, az akkori német birodalomban, hóhérai elé hurcolva, ily szépen s ami több, pontosan, ekképp definiálta Eugen Leviné a maga helyzetét és viszonyát az adott helyzethez. Plagizáltam, mert van úgy, hogy új helyzetek plagizálnak régieket. Erre a tökéletesen értelmetlen naplóíráásra is, szabadságot halott, alighanem azért szántam el magam, mert mindig is úgy volt, hogy jobban megértettem, amit átéltem, ha megpróbáltam feljegyezni, megírni. S ami esemény, hír, benyomás szakadatlan hullámban itt rázműköd, azt még akkor is igyekeznék követni, valahogy világosabban látni, felfogni, ha tudnám is biztosan, hogy másnap én is egy leszek azok közül, akiknek lejárt az a bizonyos szabadságuk.

Ami ebből az egész országból ennek a kis boszniai fészeknek a tükreben tárul elém, azt önkéntelenül minduntalan azzal hasonlítom össze, amit Párizsban láttam a háború kitörése előtt és az azt követő napokban. Itt minden másképpen van. A *Le Temps*-beli vezércikk cím: „Mourir pour Danzig?“, ami ott szállóige és jelszó lett, itt lázadó felháborodást váltott volna — váltott is ki. Ennek az „okosságának“, ennek az eleve lemondásnak, az ottani általánossá vált apátiának itt még halvány árnyékát se lehet fellelni.

Drvar, ahol minden olyan békésnek, elrendezettnek, valósággal melankólikusan eseménytelennek látszott — látszott legalábbis a be nem avatott számára, mint én —, a kis Drvarról most azt kell hinni, szinte várt rá, hogy az összeférhetetlen ellentétek kirobban hassanak. Még nem is volt itt a háború, s a kulisszák már ebben a völgyben is vészajtóslóan inogni és szakadozni kezdtek. A hírre, hogy Jugoszlávia, mint „nem hadviselő fél“ a hármassághoz csatlakozott, lehetett volna, hogy az ostobák reménykedjenek: ily módon legalább mi megússzuk a háborút. Ehelyett — csak Drvarról beszélhetek — itt a mindig oly álmosnak látszó Činovnički domban, ahol eddig csak enni-inni meg kártyázni láttam az embereket, kigyulladtak a szenvedélyek, és összevissza vertek egy bírót. Azért, mert úgy nyilatkozott, hogy a kormány bölcsen tette, hogy „mint nem hadviselő fél“ csatlakozott a minden ellenállást szédületes iramban legázoló fasiszta hatalmakhoz. S ugyanakkor a cellulóz-gyárba mentőkocsit hívtak. M. az én legfőbb hírforrásom. Mint ő megtudta, a gyárban egy munkafelügyelő a csatlakozás hírére ezt a kijelentést tette: „Hitler je naš pokrovitelj!“ Parázs verekedés támadt, a munkafelügyelő kezében megvillant egy nagy kés pengéje, egy munkás is kést rántott. Őt és a munkafelügyelőt együtt hozták be a kórházba. Ez utóbbit könnyebb

sérüléssel, de a munkást vérbeborulva. M. mondja, hogy életveszélyes mély sebbel, két borda közt a tüdejét sértette meg a kés. És éjjel — mi-közben az utcán kisebb-nagyobb csoportok bukkantak fel, és rendeztek messze hallható, fülsiketítő macskazenét több, hitlerista rokonszenvéről ismert polgár ablakai alatt — a kórház folyosóján elfogtak egy munkást, aki állítólag azzal a szándékkal lopódzott be, hogy bosszút álljon a hitlerista munkafelügyelőn.

Aztán négy nappal a paktum aláírása után, március 27-én: a kórház igazgatója, dr. Zotović meséli M.-nek: — Reggel kinyitom a rádiót, és Beográdból hírek helyett katonaindulókat s a himnuszt, megint katonaindulókat s újra s mindig újra a himnuszt hallom, s bosszúsán már el akarom hallgattatni, tovább akarok csavarni, mikor megszólal a bemondó, s jelenti, hogy a kormány lemondott, a régenstanács is lemondott, és hogy Simović tábornok alakított új kormányt, mely semmisnek nyilvánította a paktumhoz való csatlakozást. Tiszta katonai kormány. Ez utóbbit dr. Z. különösen helyeselte. Mit jelent a változás, mi történt, szerb Antonescu? — kérdezte volna M., de abban a pillanatban a kórház ablaka alatt ének és örömujjongás és tömegek. Jagnjetović, a pékmester, nemzeti zászlóval, körülötte, mögötte, előtte munkások, de ott vannak a tisztviselők is, maga dr. Z. is a betegápolókkal együtt, és a betegekkel, akik jární tudnak, ki az utcára, mind az utcán, örülnek, lelkesednek, mintha egész Drvar valami boldogító ajándékot kapott volna. S mind tudják, hogy ez a biztos háborút jelenti. A kérdés helyett: „Mourir pour Danzig?” itt a jelszó: „Bolje rat nego pakt!”

Délután érkezett az OUZOR (kerületi munkabiztosító) igazgatója Banja Lukáról. Az már többet tudott. Állítólag Maček is benne van a kormányban, az összes régi szerb pártok is, az új kormány Szovjet-oroszországhoz fordult segítségért, és Sztalin megígérte, hogy ha Jugoszláviát megtámadnák, fegyveres segítséget nyújt. Drvar tombol az örömtől, a házakon mindenütt zászlók.

M. orvosi vizitet tart. Megkérdi a munkást, akinek a késszúrás a tüdejét sértette meg: — Hogy van?

Mint a többi pácienshez, hozzá is orvosként intézi a kérdést. Az azonban a maga módján értelmezi, és jelentősen hangsúlyozva a szót, elégedettségtől sugárzó arccal válaszolja: — Soha jobban, mint most.

S ez nem egyéni, ez közhangulat volt. Nekem itt első naptól kezdve feltűnt, hogy a tisztviselők háza és tagjai, az úgynevezett intelligencia, valósággal kasztszerűen el vannak különítve a többi lakosságtól, főleg a munkásoktól.

Drvar-t a faipar-telepével és ipari vasútjával valami bécsi Steinbeis nevű úriember létesítette, mikor Boszniát, „bennszülötteivel” a Habsburg monarchia gyarmatának tekintették. A hivatalnokoknak, az úgynevezett intelligenciának az elzárkózása, a Činovnički dom szelleme talán ebből az időből való hagyomány volt. Azért írom, hogy „volt”, mert ezen a napon, március 27-én, egy csapásra ez is megváltozott. A „čaršija” lakói, boltosok és mesteremberek, parasztok, munkások, mérnökök, tisztviselők, tanítók és gyerekek egymással elvegyülve tüntettek. És a beszélgető és híreket leső kisebb-nagyobb csoportok egész nap ott tarkállottak a zászló-dísz tőlött főutcán, voltaképp az egyetlen igazi utcán. Mintha egyszerre mindenki felfedezte volna „a másokkal”, „a többiekkel” való közösséget. Én is, míg lementem a lakásunkból, hogy M.-t a kórház előtt várjam meg, várakozva több emberrel beszéltem, mint eddigi ittlétünk egész ideje alatt. Megszólítottak, hogy közöljék velem is legfrissebb híreiket és kommentárjaikat, vagy hogy tőlem kérdezzék, tudok-e valami újságot.

A hangulat, en miniature, mint Párizsban, a Front populaire nagy

illúzióinak leghevesebb, legexpanzívabb napjaiban. Vagy nem is. Ez a tömeges eufória nem is azokra a párizsi, hanem sokkal inkább ama hajdani pesti időkre emlékeztetett engem, az 1918-as Budapest utcáira, a Károlyi-forradalom első rajongó napjaira, amikor a lehetetlen is, csak azért, mert szép, elérhetőnek látszott. Igen ám, de ott akkor a mindenkit magával ragadó buzgó öröm és remény közvetlen és legfőbb oka az volt, hogy vége lett a már rég elvesztett, négy éve zsarnokian öldöklő és pusztító K. u. K. háborúnak...

Itt azonban, itt még csak kezdődőben volt egy háború. És a munkások között is, akiknek nagy része félig még paraszt és írástudatlan, még ezek között is aligha akadott csak egy is, aki ezt nem tudta volna. Ezért hamis minden összehasonlítás más emlékekkel, más időkkel és eseményekkel. A lelkesedést, amit Drvaron láttam — csak arról beszélek, amit magam láttam és hallottam és amiről M.-től értesültem —, ezt a lelkesedést nem illúziók szították.

Hát akkor mi, mivel lehet megmagyarázni? Ami március 27-ét megelőzte, a bécsi deklaráció aláírása, a tengelyhatalmakhoz való csatlakozás, az Jagnjetović pékmestert is kiragadta a maga hétköznapjaiból, egyszerre éreztetted vele, hogy családján kívül egy nagyobb közösséghez is tartozik, így valahogy valósággá lett, uralkodó valósággá a szó, amivel ezt az egységet jelölik: a nép. S ez a nép arra, ami március 27-ét megelőzte, úgy reagált, mint orvul rákényszerített árulásra, megalázó szégyenre. S valahogy érezték, hogy március 27-ével rést ütöttek azon, ami addig feltartóztatatlan fatalitásnak látszott. Ez a nap talán azért hatott úgy, mintha egyszerre felszabadítóan éreztette volna velük a saját erejüket. Ezen a napon ők győztek, és — ez lépten-nyomon szinte szemmel látható volt — egyszerre szabadnak érezték magukat, s ünnepelték azt, hogy egymásra ismernek a közös tiltakozásban és lázadásban.

De ezzel együtt — magam hallottam a Sipad vasutasainak, a munkásoknak és régi ismerősömnök, a fűszeresnek a beszélgetéseit, s M. ugyanezt tapasztalta mind a betegeknel, mind dr. Zotovičnál, mind Vasaličnál, a kórházi adminisztráció vezetőjénél, valamint a kórházi bábánál — ott a világos tudata annak is, hogy március 27-re nem maradhat el, s nem fog elmaradni a berlini válasz. A jelszó azonban: „Bolje grob nego rob” — ez a jelszó, mely minden más körülmény között csak nagyhangú frázis lett volna, az most és itt nemcsak egy meghatározott cselekvő magatartásnak a polémikus kifejezését jelentette, hanem egy tudatosan és elszántan választott útnak a megnevezését is.

Már két nappal később, a zászlók ugyan továbbra is kitűzve, de egyszerre mintha valami szorongó nyugtalanság és tanácstalanság kezdte volna befészkelni magát a kedélyekbe. A régi átok: ez a mi szegénységünk. Nekünk nincs rádiónk, csak másoktól értesülhetünk az eseményekről, no meg az újságokból. Megérkeztek a belgrádi újságok, oldalas leírásokkal a belgrádi, ljubljani, szkopjei, noviszádi utcai tüntetésekről, Szarajevó, Maribor, Nis is ott szerepel a sorban — Zágrábról egyetlen szó se.

Az ország külpolitikájában forradalmi méretű változás, de a belső ügyekben minden a régi. A képek az újságokban. Az új miniszterek eskütétele. Gyúró a betegápoló, mutatja M.-nek: nincsenek köztük a horvátok, noha a belgrádi lapok továbbra is úgy írnak, mintha azok is részt vennének az új kormányban. A zágrábi lapok még csak nem is kommentálják, hogy mi történt március 27-én.

Csak öt nap múlva jött a hír, hogy dr. Maček Belgrádba utazott. Vagyis március 27-e után öt napig semmi se történt, ami csak hasonlított

volna is a belső ellentétek nagyszabású, gyökeres újjárendezéséhez. Már március végén a március 27-i látszólag egyöntetű eufória itt Drvaron valahogy múlttá távolodott. Eddig bennünket nem is érdekelt, nem is tudtuk, hogy Drvaron kicsoda szerb és kicsoda horvát. Ahogy március 27-e óta múltak a napok, a tisztviselő-otthonban, de M. szerint a kórházban is, ez a különbség érezhetően hangsúlyozottá vált.

Mozgósítás. Dr. Zotović is megkapta behívóját. Félti a holmiját. Megkérte M.-t, hogy a manzárdról, ahol laktunk, költözzünk be a lakásába. „Ja idem da poginem” — mondta. Nem patetikusan, csak következetesen, mert mint általában itt az embereknek, neki se voltak illúziói. Pillanatnyilag csak a németek győzhetnek — ezt tudták előre. Amit senki se tudott előre, az a teljes dezorganizáció, az, hogy saját hadseregük katonái — közkatonák közkatonákra és tisztekre, tiszték pedig egymásra és közkatonákra fognak lövöldözni. Számoltak vele, hogy Belgrádot a németek bombázni fogják. De senki se volt elkészülve arra, hogy a háború első napjától kezdve a rádióleadó megnemul, és mint az egész ország lakossága, Drvar is irányítás és hír nélkül marad. Új lakásunk nagy jótéteménye, Zotović rádiókészüléke se bizonyult jótéteménynek. A belgrádi rádió nem működött, a zágrábi pedig csak szinte szakadatlanul a repülők közeledését és távozását jelző szirénák üvöltését hallatta. Drvar szinte varázsütésre elnéptelenedett. A lakosság nagyobb része a környékbeli falvakba húzódott. Ez is növelte a pánikot. A betegek, a legsúlyosabb állapotban is, haza akartak menni. Ha a szirénák megszólaltak, mindenki eszeveszetten rohant ki a házából a rétekre. A betegápolók — a kis Nikola, a bába, Pajo — M. minden fenyegetése ellenére otthagyták a kórházat a magukkal tehetetlen betegekkel, aztán a kórház is kiürült, csak egy gerinctöréses vasutas és egy öreg ember, akinek sínben volt a lába, maradt. Harmadnap még a gerinctöréses is elvitette magát haza. Igen, volt még egy, akinek vakbélgyulladás volt. Nekem most már nem kellett a kórház előtt várnom M.-re, exlex volt, ott éltem én is a kiürült kórház falai között. Egy riadó idején, minthogy a férfi ápolószemélyzet mind egy szállig a rétekre szökött, a vakbélgyulladásost, aki rimánkodott, ketten vittük a hordágyon legalább a kórház udvarába.

Ha nem vagyok a kórházban, a rádió mellett ülök. Egy napon Vasalić telefonál. Azt hittem, mint mindenki, ő is megint hírek után érdeklődik, de első szava, hangja, hallom, boldogságtól remeg. Ő az, aki nekem újságot akar mondani. A község házára hivatalos sürgöny érkezett: Oroszország és Törökország háborút üzent Németországnak. Biztos? Holt biztos. Rohanok a kórházba, a betegek ujjonganak, M.-t az ambulancián találom meg, a hírre sírva fakad, a bába meg megcsókol... A hír plauzibilis: előző nap a németek áttörték a frontot, Szalonikiig jutottak, erre meg kellett mozdulnia Oroszországnak és Törökországnak. Teljesen plauzibilis, és mégis, hiába csavargatom a rádiót, a nagy újságról egyetlen állomás se beszél... Ezen a napon éjjel után felzörgetnek bennünket, M. húga a férjével, György Mátyással és szép nagy fiúkkal, Péterrel. Belgrádi házukra bomba hullott az április 6-i bombázáskor, a pincéből még felmentek egykori lakásukba, hogy a romok közül kabátot keressenek, s aztán sodródtak százakkal és ezrekkel együtt, s felültek az első vonatra, amire akadtak. A vonaton határozták el, hogy Drvar felé fognak igyekezni. Öt napig utaztak. Útközben tucattal hallottak hasonló híreket, mint amilyennel Vasalić örvendeztetett meg engem.

Györgyék érkezése napján reggel az ágyból tíz perce halljuk már repülőgéprajok zúgását, mikor megszólalnak a szirénák. Senki se tudja, hogy ellenséges vagy saját repülőink-e. Így napjában számtalanszor szólalnak meg a szirénák. A drvari szenzáció: a Drvar felé menő vonaton

elfogtak s félig agyonverték egy német kémeket, aki belgrádi futárnak adta ki magát. Pár nappal később „a kém” idekerült Drvarra, a kórházba. Dr. Schlesinger, szubotikai zsidó fogorvos, aki Kninben szolgált a katonaságnál. Mikor Kninben az usztasák kitűzték a fehér zászlót, és kihirdették a katonáknak, hogy menjen ki merre lát, attól való félelmében, hogy német fogságba kerül, idegen névre szóló személyazonossági iratokat hamisított magának. A hamisítást már a vonaton felfedezték, s mindjárt összeverték, itt Drvaron pedig a csendőrök, M. látéletje szerint, hét bordáját törték össze. Csak akkor vallotta be, hogy miért hamisított magának papírokat. Maguk a csendőrök és egy kapitány — idősebb ember, aki itt parancsnokféle — látogatták meg a kórházban, s kérték M.-t, tegyen meg mindent, hogy a szegény ember felgyógyuljon. A kapitány fülem hallatára mondta dr. Schlesingernek: — Orvos, intelligens ember ilyen ostobaságot kövessen el, s ha már elkövette, miért nem mondta mindjárt — dehogyan bántották volna, mindnyájan csak segítettünk volna.

A vasútépületnél egész nap ott feküdt egy jugoszláv ezredes hullája. Senkinek se jutott eszébe, hogy el kellene takarítani. Semmi mást se lehetett megtudni, mint azt, hogy egy őrmester lőtte agyon. Mert kémnek tartotta. Hátulról lőtte le. Ezt M. állapította meg, akit halottkémnek hívtak oda. Az őrmester, fiatal ember, napokig sétált még itt Drvaron. Senki se volt, aki kérdőre vonja. Az ezredes zsebében pénzt már nem találtak, csak fényképek voltak a tárcájában és a zágrábi Higijenski zavod negatív lelete a megejtett vérvizsgálatról. Végül is Milan szerb pap temette el a drvari pravoszláv temetőben.

1941. április 24.

Gépfegyverkattogás a folyó partján, konyhaablakunk alatt: a német katonák gyakorlatoznak a zsákmányolt jugoszláv hadianyaggal. Egy betegápoló, aki most tért vissza a katonaságtól, elmondta, hogy és mint volt minden — illetőleg hogy és mint nem történt semmi, ami szervezett ellenálláshoz hasonlítana is...

Nem újság. A kórház első háborús sebesültje egy nyolcéves kisgyerek volt, akinek az erdőben talált töltény szakította le keze két ujját. Azután, hogy a kórház egészen kiürült, csak az öreg ember maradt, akinek a lába sínben volt, a háború hetedik napján az öreg kezdett társaságot kapni. Délután telefonáltak Ostreljéről, hogy sebesültek vannak útnan, a kórház készüljön. Ott voltam M. mellett, mikor az első sebesültszállító kocsis megérkezett. Az első, egy közkatona, akit hordágyon hoztak be, nem került a műtőasztalra: egyenesen a kórház halottas kamrájába vitték. Azután jöttek a többiek. Egész hajnalig. M. az egyetlen orvos, röntgenológus, belgyógyász — sebész sehol a közelben. Ez az első éjszaka, el lehet-e valaha felejteni? Tüdőlövéses csendőr, majd egy fiatal katona, akinek a keze feje hiányzik, tizenhét éves fiú térdsebesüléssel, s a legiszonyosabb, hogy közülük senki ellenséget nem látott. Itt az a hír járta, hogy innen egy óránnyira, Grahovón, harcok folynak, a sebesültek azonban mind vagy úgy sebesültek meg, hogy szerencsétlenül jártak elővigyázatlanságuk miatt, vagy pedig — ez volt a leggyakoribb — félreértésből, gyanakvásból, mindenkinben ámulót gyanítva, vakon és vadul lövöldöztek egymásra. Például a tüdőlövéses csendőr: egy tucat fegyveres katona körülfogta a trubári csendőrőrsön. „Add meg magad!” — mondták neki. Ő abban a hiszemben, hogy usztasákkal áll szemben, lövöldözni kezdett, egyedül egy tucat ellen. Mikor tüdőlövést kapott s a csendőrőrst elfog-

lalták, kiderült, hogy támadói is tévedtek. Azt hitték, hogy a csendőr az usztrasákhöz csatlakozott. Ezer és ezer katona kóborolt, keresve az ellenséget, s egész osztagok jelentek meg Drvaron, keresve egy parancsnokságot, hogy harcba vigye őket. Csak 1918-ban, Magyarországon láttam hasonló káoszt, avval a különbséggel, hogy akkor ott már senki se akart harcolni, itt azonban mindenki úgy érezte, hogy feltámadás lenne, ha akadna, aki parancsot ad: ide vagy oda kell menni, vezetni foglak az ellenség ellen.

